

Bu yazı derleme kitabın bölümlerinden biri olarak yayımlandı:
Eğitimde Eleştirel Perspektifler, Ayrıntı Yayınları, Mart 2026.

POST-ENDÜSTRİYEL TOPLUMLARIN GOLEMİ OLARAK YAPAY ZEKÂ VE ZİHNİN MEKANİKLEŞMESİ

Tolga Esat Özkurt

Avrupalı bir grup bilim insanı Meksika dağlarında İnka tapınaklarına çıkabilmek için Kızılderili yerli rehberler tutmuşlar. Rehberler yolda ansızın durup bir süre beklemeye koyuluyorlar. Bilim insanları ısrarla yola devam etmelerini istemişler, ancak onlar yerlerinden bir türlü kıpırdamıyorlar. Bir yerli rehber bu ani molanın sebebini modern bilimcilere şöyle açıklıyor: “Çok hızlı gidiyoruz ve bu yüzden ruhlarımız geride kalıyor.”¹

Tekniğin olağanüstü hızda gelişimi ile birlikte malumata erişim olanaklarının muazzam arttığı dijital çağın konuklarıyız. Bir tıkla devasa sanal kütüphanede dilediğimiz kitaba ya da ilgi duyduğumuz herhangi bir konudaki içeriğe, en başta videolar olmak üzere çeşitli multimedya sunumlara süratle erişebiliyoruz. Bugünkü devasa malumat ve kaynak erişim olanaklarının durumu, örneğin Rancière’in (2013) anlattığı, 19. yüzyıl başlarında Belçika’da Fransızca’yı elinde sadece iki dilli bir romanla (Telemak) öğretmeye muktedir olan devrim sürgünü, edebiyat okutmanı Joseph Jacotot’nun bulunduğu konjonktürde karşılaştırılmaz. Ancak, “Cahil Hoca”, hiçbir spesifik talimat verme ya da yönlendirme gereği duymaksızın, tüm bunlara ihtiyaçları olmadan da, oldukça yalın tek bir kaynakla, talebelerin yabancı bir lisanı öğrenebileceklerini göstermiştir.

Yaşam kalitesinin “yüksek” addedildiği gelişmiş batı ülkelerinde, bilgi değeri taşıyan materyallerin ulaşılabilirliğine ve geniş ekonomik olanaklara karşın, (örneğin ABD, Britanya, Avustralya, Hollanda ve İskandinav ülkelerini baz alan çeşitli çalışmalar), 1990’ların ortalarından itibaren bilişsel zekâyı nicelediği varsayılan IQ’nun sistematik olarak düşmekte olduğunu göstermektedirler (McMillan, 2023). Ortalama IQ’nun geçmişe (20. yüzyılın başlarına) nispetle artma eğiliminde olduğu iddiasını ortaya koyan araştırmacı James Flynn’e ithafen, yakın zamanlarda gözlemlenen bu aksi yönlü düşüş, literatürde “ters Flynn etkisi” olarak adlandırılmıştır. Bizzat Flynn’in 1980 ve 2008 yıllarında yapılan test sonuçlarını kıyasladığı bir çalışmada (Flynn, 2009), 14 yaş grubunda 2 puanlık IQ düşme olduğunu belirtmiştir. Söz konusu düşüşün yüksek zekâlı dilimde, düşük zekâlı dilime oranla 3 kat daha fazla yani 6 puan olması, zekâda vasatlığın da artma eğiliminde olduğuna işaret etmektedir.

Elbette söz konusu IQ testlerinin insan zekâsını ne denli anlamlı ve nesnel olarak nitelediği tartışmalıdır. Burada IQ ile ölçülebildiği iddia edilenin; analitik akıl yürütmeye, planlamaya, problem çözmeye, karmaşık fikirleri anlamaya yönelik iyi bir çalışma belleği (*working memory*) ve dikkat kapasitesi gerektiren niteliğin, sosyal ve duygusal zekâdan gayrı olarak bilişsel (kognitif) zekâ olarak anlaşılması yerinde olur. IQ testleri ile insan ve diğer canlı organizmaların zekâsının,

¹ Bu anekdot, Michelangelo Antonioni ve Wim Wenders’in yönettiği *Bulutların Ötesinde* (Al di là delle nuvole, 1995) adlı filmde geçmektedir.

algoritmik dijital seri bir işlemci tabanlı makine zekâsıyla aynı ontolojik düzlemde değerlendirilmesi başlı başına ciddi sorunlu bir varsayım olmakla birlikte, yine de pek çok ampirik çalışmanın son 30 yıldır “ters Flynn etkisini” sergiliyor olması, teknik olanaklardaki artışın ve erişimdeki demokratizasyonun kendi başına bilişsel yetilerin ve analitik zekânın gelişimine yol açmadığına, aksine düşüşüne bile neden olabileceğine belirgin olarak işaret etmektedir.

Yapay Zekâ’nın Temelleri ve Götürüleri

Son birkaç senede “yapay zekâ” söz öbeğini epey sıklıkla duyuyoruz. İnternette bu yana hepimizin – üreticilerin ve tüketicilerin – hayatına temas eden, popüler olarak kullanılıp bilinen ChatGPT benzeri pek çok “geniş dil modeli” (*large language model*), derin öğrenmeyi (*deep learning*) esas alan bir tür makine öğrenmesi altyapısına haiz. Son iki senedir gündelik hayatın bir parçası olarak eğitim ve “iş” dünyasında efektif şekilde yer edinen yapay zekâ uygulamalarının sonuç olarak verimliliği dolayısıyla üretkenliği arttırabildiği bariz. İş verimliliğinin araçları olarak tasavvur edilebilecek dolaşımdaki nitelikli iş gücünün ve onun yeniden ve yeniden üretimi anlamına gelen eğitimin niteliğinde nasıl bir etki yaratıyor olduğu ise oldukça tartışmalı. Dünya sistemine sıkıca yer edinip kabul gören hâkim eğitim anlayışının, 19. asrın ilk yarısında Alman hezârfeni Alexander von Humboldt’un pratiğe geçirdiği *Bildung*’dan niteliksel olarak tamamen ayrıştığı akılda tutulmalı:

... dışarıdaki nesnelere yönelik olan, oradan alınan bir beceri değil. *Bildung*’un insanın amacı olması fikri Humboldt’ta da yankılanacak... *Bildung*’la kastedilen, bir malumat değil, her türlü araştırma ve bilimi içeren dizgesel sistematik bilgi (*Wissenschaft*) değil, kendi dışında bir hedefi hatta gayesi yok. Dünyayla ve kendisiyle kurulan bir ilişki... (Açık, 2020)

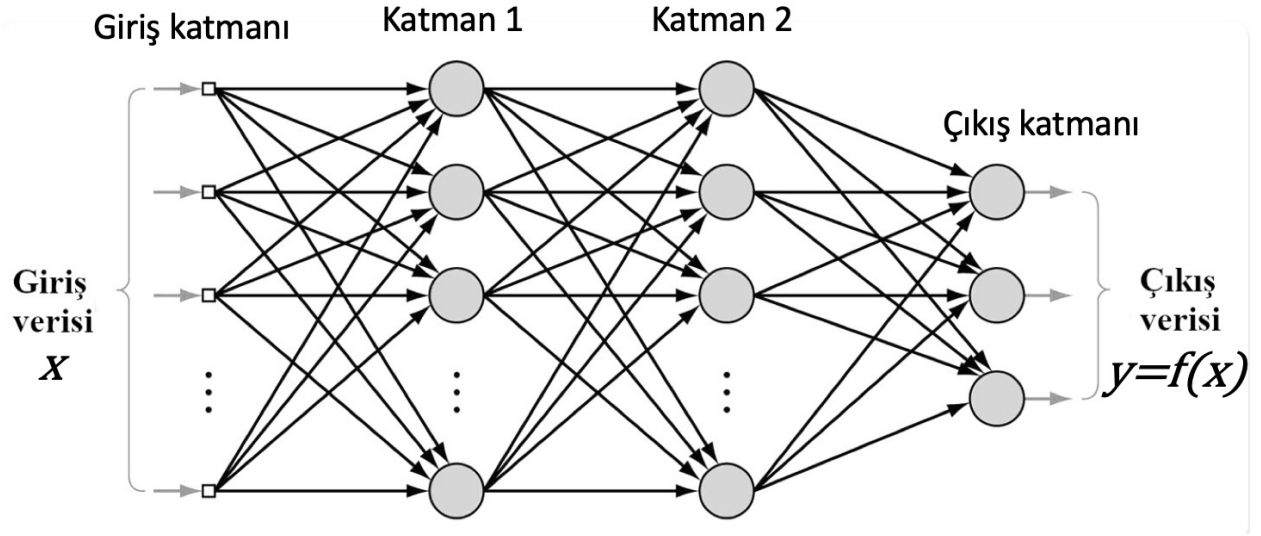
Dijital teknolojik desteğin, iş performansı ve verimlilik artışını sağlamak amacıyla kullanılması, aynı zamanda yetişmiş uzman işçinin öğrenme ve bilişsel kabiliyetlerinde gerilemelere sebep olacaktır (Macnamara vd., 2024). Bu zihinsel gerileme, bellek kapasitesinde düşüş (cep telefonu kullanımıyla telefon numarası akılda tutmanın zorlaşması gibi) ile birlikte karar verme ve yargı hatalarını da kapsayacaktır. Örneğin pilota yardımcı hesaplamalı otomatların ve yazılımların kullanımı her ne kadar olası kazaları engelliyor olsa da, pilotun aracı manuel kullanım kabiliyetinde ciddi derecede düşüşlere neden olabilmektedir. Pilotların uçuş becerisindeki düşüşün teknik desteğin kullanılmasıyla gitgide arttığı gözlenmiştir (Macnamara vd., 2024). Yapay zekâ araçlarının iş yerleri ile eğitim kurumlarında, aslen tüm gündelik hayatta olağanlaşması ile birlikte teknolojiye gitgide eklenilen insanın bilişsel yetilerinde gerçekleşmekte olan iğdişin daha öte bir seviyeye taşınacağı beklenilebilir.

Egemen eğitim sisteminin prestijli üniversitelerinden biri olan MIT’de, Bilgisayar Bilimleri lisans programında bu çok şaşırtıcı olmayan neticeyi teyit eden basit bir test, Shein (2024) tarafından şöyle aktarılıyor: Bir bilgisayar programlama görevini ChatGPT kullanan öğrenciler, kullanmayanlara nazaran beklenileceği üzere çok daha hızlı bir şekilde kodlama yaparak tamamlıyorlar. Ancak görevin tamamlanması sonrasında söz konusu yapay zekâ aracını kullanan öğrencilere problemi nasıl çözdükleri sorulduğunda, sundukları hiçbir şeyi hatırlamayıp tamamen

başarısız oluyorlar. Yapay zekâ kullanmadan kodlamayı yapan öğrenciler ise tam aksine problemin çözümünü başarılı şekilde ortaya koyabildikleri gözlemleniyor. UPenn’de bine yakın sayıda Türk lise öğrencisinden alınan verileri baz alan bir başka çalışma (Bastani vd., 2024) aynı sonuçlara işaret ediyor. ChatGPT kullanan öğrenciler kullanmayanlara göre matematik sorularının çözümünde daha yüksek başarı performansı (% 48) gösterebilirler de, yapay zeka aracına erişim engellendiğinde, aynı öğrencilerin performansları, yapay zeka aracından mahrum olan diğer gruba göre düşüyor (% 17).

Bahsi geçen popüler yapay zekâ araçlarının algoritmik arka planında işleyen “derin öğrenme”, biyolojik nöron modelini temel alarak makine öğrenmesi literatüründe “yapay sinir ağları” olarak geçen yapıları kullanan, dağıtılmış işlemcilerden oluşan hesaplamalı mimarileri esas almaktadır. Haykin’a göre (2009) bir yapay sinir ağı, bilgiyi depolama ve kullanıma sunma eğilimine sahip, basit işlem birimlerinden (yapay nöronlar) oluşan, paralel dağıtılmış bir işlemcidir ve biyolojik beyne iki açıdan benzer: (i) Sinir ağı, bilgiyi çevresinden bir öğrenme süreci yoluyla kazanır. (ii) Sinaptik ağırlıklar olarak bilinen nöronlar arası bağlantılar edinilen bilgiyi bellekte depolamak için kullanılır.

Yapay sinir ağlarının atası ve en temel birimi olarak kabul edilebilecek “perseptron”u ele alalım. İlk kez McCulloch ve Pitts (1943) tarafından formüle edilmiş, biyolojik taklide dayalı sinir modeli için sinaptik ağırlıklarının optimizasyonu ile gerçekleştirilen eğitim algoritması ise Rosenblatt (1958) tarafından öne sürülmüştür. Perseptron bir giriş verisi, bir çıkış verisi ile aradaki katmanlardaki “nöronlar” ve bu nöronlar arasındaki bağlantıları ifade eden sinaptik ağırlıklardan ibarettir (Şekil 1). Yapay nöronal birimler söz konusu girişler ve çıkışlar arasındaki tekabüliyeti minimum hatayla sağlarlar. Şu an kullanmakta olduğumuz popüler ChatGPT, Deepseek ve Gemini benzeri yazılımların altyapısı çok katmanlı perseptronlardan müteşekkildir. Derin öğrenme mimarileri çok katmanlı perseptronları içerir ve internet üzerinde biriktirdiğimiz çok büyük verileri kullanarak eğitilir. Bu eğitim esnasında öğrenme, esasen giriş ve çıkıştaki veriler dikkate alınarak, “yapay” nöronların sinaptik ağırlıklarının matematiksel optimizasyonu vuku bulmaktadır. Bir perseptronun çıkışı esas olarak girişin sinaptik ağırlıklarca sayısal olarak çarpılıp toplanmasına eşittir. Söz konusu sinaptik ağırlıklar, sinir ağının eğitimi esnasında verilerin çıkışlara mümkün olan en hatasız nonlinear regresyonunu sağlamak üzere belirlenmişlerdir. Böylece bayağı devasa sayıda esasen toplama ve çarpma dayalı bir matematik işlemi yapılmış olmaktadır. Sonuç olarak siz bir soru sorup tıkladığınızda karşınıza çıkan çıktının yani yapay zekâ yazılımının yanıtının altında, arka planda çok katmanlı binlerce perseptronla benzeşen birimler üzerinden elde edilen verilerin toplama – çarpma işlemleri ile dönüştürülüyor olduğu düşünülebilir.

Şekil 1: Derin öğrenme yapılarının çekirdeğinde olan çok katmanlı perseptron yapısı: Çıkış y , esasen giriş x 'in sinaptik ağırlıklarla çarpılması, basit eşik fonksiyonlardan geçmesi ve toplanmasına denk düşer.

“Yapay zekâ”nın insanlık deneyimine, gelişimine ve zekâsına ne tür bir etkisi olabilir? Buraya kadar makine öğrenmesi disiplinine özgü nomenklatürü olan teknik bir özet sunduk. Bir geri adım atmamız gerekiyor. Zira farklı anlatılar arasında dilden kaynaklı, olağan zorunlu “felsefi sorunlar”, bir dilsel karmaşa söz konusu olacaktır.² “Yapay sinir ağları” algoritmaları ile çalışan geniş dil modellerine dayanan “yapay zekâ” uygulamalarını tasvir etmek için kullanmak durumda kaldığımız terimlerin bazılarını gözden geçirelim: nöron, sinir ağı, sinaps, çevre, eğitim³, öğrenme, bilgi, bellek, zekâ... Wittgensteinian “kategori hatası”, dili doğrudan gerçekliğe tekabül ediyormuş gibi yanlış kullanmamızdan, dilin kullanım kurallarını ve bağlamlarını göz ardı etmemizden kaynaklanır. Bu “yanlışlık” dil oyunlarına içkindir. Bu babda doğru herhangi bir dilden söz edemeyiz. Dili belli bağlamlarda kullanışlı bir araç olarak görmek yerine onun sınırlarına hapsediğimiz durumda yanlış düşünmekten kaçınmamız olanaksızlaşacaktır. Bilhassa akademik multidisipliner söylemde bağlam karmaşalarının bolluğundan mütevellit düşülmesi oldukça kolay bir tuzaktır.

Biyolojik nöronal ağlar ile yapay nöron modellerini aynı ontolojik kefeye koyarak değerlendirmeye kalkışmak, en baştan yaşayan varlık (presence) ile onun sembolik temsili (represence) arasındaki kat edilemez uçurumun ıskalanması demek olacaktır. Tanım gereği, şey (*das Ding*), kendi bulunduğu ontolojik düzeyden çok daha üst bir düzeyde temsil edilir. Bir köpeğin kendisi (dünyayla ilişkiselliğini de kapsayan yaşamsal gerçekliği), köpek mefhumu, köpeğin duyuşal diyalim görsel temsili (imgesi), köpek kelimesi ve köpek derken çıkardığınız ses; bunların tümü farklı ontolojik

² Ludwig Wittgenstein farklı disiplinler arasındaki karmaşayı sorunsallaştırmıştır. Felsefi Soruşturmalarda (Wittgenstein, 1953), 109 numaralı pasajının son cümlesinde, “felsefe, zekâmızın dil aracılığıyla büyülenmesine karşı verilen bir mücadeledir” der.

³ Türkçede makine öğrenmesi literatüründe “eğitim” kelimesi kullanılmaktadır.

düzlemlere aittirler. Köpek mefhumunun ayağa kalkıp size kızmasını, bu esnada kuyruğunu sallayıp dişlerini çıkararak havlamasını bekleyemezsiniz.⁴

Bu noktada, kendine has bir dokusu olan tahta bir sandalye ile o sandalyenin iki boyutlu fotoğrafik imgesi arasındakinden çok daha derin bir farktan söz etmek gerekir. Örneğin nefron adı verilen böbreğin birimlerinin tekil yapıları ile işlevlerini dikkate alarak, bu hücrelerin toplamı olarak düşünebilecek böbreğin mekanizmalarını açıklayabiliyoruz. Vulgar materyalistlerin düşündüklerinin aksine, aynı açıklama tekabüliyeti, beynin hesaplama birimleri olarak kabul ettiğimiz nöronlar ve zihinsel pek çok durum (kızgınlık, bağ ağrısı, yemek yeme arzusu gibi) için ise o denli net değildir. Her hâlükârda, nefron mekanizmasını modelleyip bilgisayarda bir böbrek simülasyonu gerçekleştirdiğimizde, bilgisayardan “idrar” çıkışını nasıl bekleyemezsek, yapay sinir ağları ve beyin modellerinden de biyolojik anlamıyla zekâ veya fenomenal bilinç üretmeyi bekleyemeyiz:

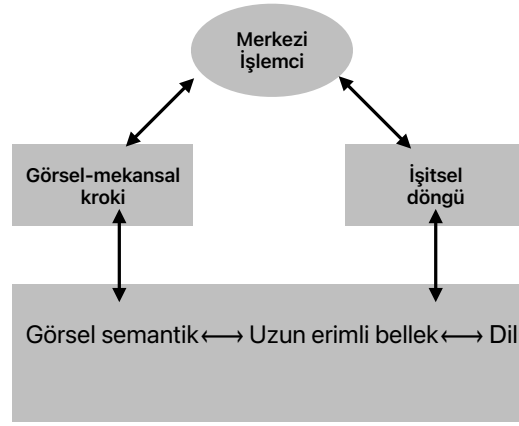
Bilgisayarın böbrek fonksiyonlarını mükemmel bir şekilde simüle etmesinin, bilgisayarın masasına idrar yapmaya başlamasına neden olacağına inanmak için herhangi bir nedenimiz var mı? Elbette hayır. Bir bilgisayar simülasyonu ile onun simüle ettiği fenomen arasında temel bir fark vardır; simülasyon ne kadar doğru olursa olsun, aynı şey değildirler. Yine de, "bilincin dijital ortamlara yüklenmesini" (*uploading the consciousness*) fizikalist – materyalist bir söylem çerçevesinde sunanlar, soyutlamaya o denli dalmışlardır ki, en temel akli melekelerden ve sezgilerden kopmuşlardır. Böylesi bir nevroz, ancak fanatik dinci dogmatizmle karşılaştırılabilir (Kastrup, 2016, sayfa 4).

Elbette dil oyununun gereği olarak zekâyı taklit ettiğimiz algoritmik sistemlere, örneğin cebimizde taşıdığımız karmaşık devreli bilgisayarlara “zeki” dememizde hiçbir sakınca yoktur. Bir oyuncak bebeğe, bebek demenin bir mahzuru olmayacağı gibi. Yanlış kullanımlar dil oyunlarının istisnası değil kuralıdır. Ancak “kavramsal” düzeyde zekânın sadece canlı bir organizma için tanımlanması uygun olacaktır. İçine düşülmesi kolay bir yanılgı olarak, Google’un reklamını yapmak üzere öne sürdüğü en deneyimli usta Go oyuncularını alt eden derin öğrenme tabanlı makineleri (AlphaGo) basbayağı “zeki” kabul edemez miyiz, diye düşünülebilir. Burada makinenin yapay nöronlarda gerçekleştirilen matematiksel işlemlerle eğitilmesi sayesinde düşünerek deneyimli bir oyuncuyu yendiğinin ifade edilmesi aynı dilsel karmaşanın bir sonucudur. Kelimenin sahih manasında: Makine ne zekidir ne eğitilmiştir ne de düşünmüştür. Evet, karşısındaki oyuncu elbette yenilmiştir, ancak nörobilimci – düşünür Raymond Tallis’in vurguladığı gibi Uzakdoğulu Go ustaları ilk bakışta sanılacağı üzere makine zekâsına değil, nesiller boyu birikmiş insanlığın düşünme ve yüksek düzey soyutlama haznesinin bir ürünü olarak istatistiksel algoritmik programları geliştiren Google’da çalışan birtakım mühendislerle yenilmiş olmaktadır (Tallis, 2022).

Yapay zekânın kavramsal inşasında temel bir yeri olan, modern bilgisayar biliminin ve algoritmik düşüncenin öncüsü kabul edilen Alan Turing’in geçtiğimiz yüzyılın ortalarında öne sürdüğü meşhur Turing testini aklımıza getirelim. Bir makinenin sorulan sorulara verdiği yanıtlar baz

⁴ Althusser (2017), Spinoza’nın sözlerini kullanarak kelime oyunu yapar: "Bir köpek mefhumu bir şeydir, havlayan köpek ise başka bir şey. Köpek mefhumu havlamaz."

alındığında, onun insandan farkı ortaya konamıyorsa, bu durumda teste göre makine “zekâ” testini geçmiş demektir. Böylesi bir anlama, düşünme, zekâ yahut bilinç kriteri esas olarak (Anglosakson zihin felsefesinde davranışsalcılık düşünsel bir moda olmaktan çıkınca ardında bıraktığı mirası devralan) fonksiyonalist (işlevselci) bir yaklaşım önermiş olmaktadır. Beyni donanım, zihni ise yazılım olarak tasavvur eden bu yaklaşım için herhangi bir zihinsel durum, bir takım sembolik – algoritmik yapılar arası giriş – çıkış ilişkilerine denk düşmektedir. Giriş ve çıkış modüllerinin tamamı, fonksiyonalist bilişsel zihin modellerinde enformasyon işleme sistemleri olarak düşünülebilir. Örneğin, bilişsel psikoloji ve nörobilim literatüründe kabul gören çalışma belleği modeli; geçmiş deneyimleri, dili, duyuşsal enformasyonu giriş olarak alan, çıkışları ise hareket ve dili kapsadığı varsayılan davranışlara atfeder (Baddeley, 2012; Şekil 2).

Şekil 2: Bilişsel bilimlerde kabul gören fonksiyonalist kısa erimli bellek (çalışma belleği) – uzun erimli bellek modeli

Sözünü ettiğimiz ChatGPT benzeri yazılımların içerdiği çok girişli çok katmanlı yapay nöronlar (perseptronlar) tam da bu görüşe uygun hesaplamalı karmaşık algoritmik giriş – çıkış üniteleridir. Fonksiyonalist dünya görüşü için örneğin basit bir aritmetik işlemi söz konusuysa, bir abaküs, donanımdan tamamen bağımsız olarak (çarklardan, vakumlu tüplerden ya da milyarlarca transistör içeren elektronik devrelerden) bir bilgisayar ya da ilkökul düzeyinde dört işlem yapabilen bir çocuk beyni aynı çıktıyı ürettikleri sürece aynı işleve sahip olduklarından aynı zihinsel (*mental*) yetiye haizdirler. Tıpkı organlara kanı pompalama olarak tanımlanabilecek bir kalbin işlevini sağlayabilecek inorganik yapay bir kalp gibi. Böylelikle zihin, materyalden (beyinden ve bedenden) bağımsız olarak var olabilir gibi hızlı bir sonuca varacaklardır. Başka bir deyişle, zihinsel hâllerin gerçekleştiği substratın fiziksel – kimyasal nitelikleri safi arazlardan ibaret olacaktır. Çağdaş akademik zihin felsefesinde bir hayli benimsenmiş fonksiyonalist perspektif literatürde (Heil, 2004) “çoklu gerçekleştirilebilirlik” (*multiple realizability*) olarak adlandırılmıştır.

Turing testi mantığında birtakım sorulara verilen “anamlı” yanıtlardan, insan – makine zihninin ayırt edilemezliğinin bir tür “zekâ” kriteri olarak ortaya konması Anglosakson zihin felsefesinin tanınmış ismi John Searle’ün ünlü Çin odası düşünce deneyi ile eleştirilmişti. Odaanın içinde Çince gibi zor bir dile dair hiçbir şey bilmeyen herhangi bir bilişsel fail (*agent*) olduğunda, eğer elinde

Çince harfleri ve kelimeleri (sembolleri) manipüle edebilecek prosedürleri içeren bir kurallar kitabı (yani bir bilgisayar programı) mevcutsa, teorik olarak gelen soruya “anamlı” Çince yanıtlar verebilir.⁵ Searle, içerideki kişinin Çince’den hiçbir şey anlamadığına dikkat çekmektedir. Buradan hareketle anlamak (semantik olan), dildeki formel sembollerin doğru şekilde manipüle edilme yetisine (sinktatik olan) indirgenemeyeceğini vurgulamak istemektedir. Ortaya çıkan Çince anlamın temelindeki o “ölü” prosedürler kitabına (yazılımına) sebep olan canlı bir yaşama sahip olan yazılımcılar olduğu fonksiyonalistlerce ıskalanmaktadır. Tabutunda yatan Lazarus’u diriltten İsevî bir mucize değil⁶ söz konusu olan; dijital bilgisayarın (Turing makinelerinin) manipüle ettiği sembolleri yaşama çeviren bilinçli insan topluluğunun ta kendisidir. Arayüzün arkaplanındaki hakikat kocaman karmaşık esrarengiz bir dolayım perdesiyle gölgelenmiştir. Fonksiyonalist dünyada Alman idealistlerinin kavramsallaştırdığı yabancılaşma (*Entfremdung*) radikal anlamda vuku bulmasının tüm şartları yerine gelmiş gibidir. Yahudi geleneğinde golem, insan formunu taklit etmek suretiyle çamurdan yapılmış varlıklardır. Âdem, Tanrı ona nefesinden üflemeden önce gerçekten de bir golem. Bu nedenle bir nevi imitasyon beşerler olarak tasavvur edilebilecek golem, ruhtan (can’dan ve/ya şuur’dan) tamamen yoksundur, bu eksiklikten dolayı gelenekte de gerizekâlı kabul edilirler.⁷ Yapay zekâyı, zekâ ve hatta bilince indirgeme kolaycılığı, golem ile insan arasındaki ontolojik düzey farkının silikleştirilmesi gibidir: bütünsel yaşamla, yahut Tin’le (*Geist*), doğayla, bedenle, kolektifle veya toplumsal üretim ilişkileriyle bağın geriye dönülmez şekilde koptuğu bir psiko-sosyo-ekonomik düzleme kayışın yapılanmasına imkân tanımaktadır.

İstatistiksel Bayesian Beyinler

Günümüzde nörobilimlerde en çok kabul gören beyin modelleri istatistiksel – Bayesian’dır ve fonksiyonalist felsefi anlayışının doğal taşıyıcısı olarak görülebilirler. Söz konusu beyin modelleri, modern biyolojinin temel düsturlarından olan homeostasi ile aynı kulvardadırlar: organizma, değişen dışsal ortama (çevreye, dünyaya) adapte olabilmek için içsel parametrelerini sürekli değiştirmektedir. Dünyanın zamanla değiştiği dinamik istatistiksel modellerde beyin, dünyadan aldığı değişken duyusal “giriş”lere uygun dilsel – davranışsal çıkışlar üreten bir makine olarak düşünülür.

Başka bir deyimle, beyin, hesaplayıcı istatistiksel bir çıkarım (*inference*) makinesi olarak addedilir ve dünyayı öngörebilmek için önceki (*a priori*) malumat ve kanıları (*belief*) dikkate alarak duyusal bilgileri yorumlar. Bu malumatlar ve yeni kanıtlar (*evidence*) ışığında kendi durumunu günceller. Bu anlayışa göre dünya tamamen kaotik ve belirsizdir, dolayısıyla dünyadan gelen duyusal malumat kesinlikten yoksundur. Bu nedenle beyindeki durum güncellenmesi olasılıksal dinamik denklemler üzerine inşa edilir. Tıpkı arabanızda kaza olma ihtimalini nesnel olarak belirlemeye çalışan bir sigorta şirketinin risk hesabına bağlı olarak müşterisinden buna uygun bedeller içeren poliçe çıkarıp durması gibi çalışır beyin. Sigorta şirketinin kârı garantilemeye koşullanarak ayakta kalması gibi beyin de organizmanın hayatta kalması için bir öngörü makinesi olarak çalışır. Bellek

⁵ Searle’ün argümanındaki bilişsel prosedürü, gündelik olarak sıklıkla kullandığımız *Google Translate* ve benzeri pek çok yazılım tam da bu işlevi layıkıyla yerine getirmektedirler.

⁶ “Kelime öldürür, Ruh ise yaşam verir...” (Aziz Pavlus’un Korintlilere 2. Mektubu, 3:4-6)

⁷ Golem, gerçekten de İbranice’de "aptal" anlamına gelen bir kelimeden türetilmiştir.

ve dikkat gibi temel bilişsel bileşenler hayatta kalma stratejilerine hizmet ederler. Bunun sonucunda organizma karar alma mekanizmalarını oluşturur ve eyleme geçerek dünyaya müdahale eder.

Belirsiz – kaotik, sürekli değişen dünyaya adapte olma telaşesindeki organizma sürprizi sevmeyi ve mümkün olduğunca ondan kaçır. Nietzsche'nin istençler arası mücadeleye dayalı ontolojisi, günümüz popüler nörobiyoloji modellerinde ve ampirik gözlemlerde yankısını bulmaktadır (Özkurt, 2021). Gerçekten de istatistiksel beyin modellerinin üzerinde durduğu teorik düzlem, Nietzsche'nin (2017, sayfa 318) günlüklerinde tasvir ettiği duruma oldukça benzemektedir: "Herhangi bir sürprizle karşılaşmadığımız, aşına olduğumuz şeylerin arasında olmayı severiz. Bize yepyeni bir şey gösterildiğinde ise canımız sıkılır. Yenilik güdüsü, alışılmadık olandan korkmaktan ve ona benzer bir şey keşfetmeye çalışmaktan; olgular yerine nedenleri aramaktan başka bir şey değildir."

Bayesian beyin modellerinden en çok bilineni, dünyanın en çok alıntılanan nörobilimcisi Karl Friston'un (2010) öne sürdüğü *Serbest Enerji İlkesine* (Free Energy Principle) dayalı aktif çıkarım modelinde, dinamik bir sistem addedilen beynin durumları sürprizin minimizasyonu ile güncellenir. Modelde, dünyanın duyusal temsilleri ile beynin öngörülerini baz alan içsel temsiller arasındaki fark, sürprize tekabül eder. Bu fark dikkate alınarak nöral sinaptik ağırlıklar değiştirilir, dış ortama tepki verilir ve müdahale edilir. Organizmadan kompleks insan topluluklarına geldiğimiz yerde söz konusu matematiksel olarak modellenebilen, hayatta kalmaya koşullanmış güvenlikçi refleksif tepki, doğayla mücadeleye ve yıkıcı teknolojik müdahaleye varmıştır.⁸

Mekanikleşmiş Zihinler

Biyolojik beyinden psikolojik zihne geçiş yaptığımızda, doğal olarak hayatta kalmaya programlanmış istatistik makine olarak tasavvur edilen bir organizma, kaotik belirsizlikte sürekli debelenen, endişeye mahkûm olacaktır. *A priori* kanılara ve öngörüye bağlı zihinsel mekanizma anlık yaşamdan kopmuş geçmiş ve gelecek tahminlerine saplanıp kalmış, adeta bir problem çözme makinesine dönmüştür. Demek ki, yukarıda bahsettiğimiz yapay zekâ modellerinin, Bayesian esasa göre istatistiksel optimizasyon makinesi olarak iş gördüğü varsayılan beyni taklit etmesi bir bakıma kaçınılmaz bir neticedir. Günümüz nörobilimcilerinin model dünyasında temsil ettikleri beyin ile yapay zekâcıların zeki ve hatta bilinçli olabileceğini iddia ettikleri makine arasındaki sarsıcı zorunlu tekabüliyet böylece yerini bulmuş olur.

Beynin, elbette yukarıda sözü geçen Bayesian çıkarım modellemelerin esas aldığı hesaplamaya dayalı mekanistik çalışan bir yönü olmalıdır. Zira bu hesaplamalı yöntemler beyinlerden alınan yüksek boyutlu veriler üzerinde bilimcilerle uygulanmakta, karar alma ve planlama gibi yüksek bilişsel işlevlerle birlikte Parkinson hastalığı, otizm, şizofreni ve depresyon gibi nörolojik –

⁸ Verimlilik ve hız adına yapılan rasyonel sanılan teknik müdahalelerin bedelinin yüksekliğine ve tehlikesine kadim bilgelik metinlerinde sıklıkla değinilmiştir: "Hataları önlemede iyidir ama bu hataların kaynakları bilemez... Zekâsına başvurur ve doğayı görmezden gelir. O, her şeyle başa çıkmada bencildir; bilgiye tapar ve onun peşinden koşar, olaylar tarafından yönlendirilir; koşullar ve şeylerin kölesi olur..." (Chuang Tzu, 2022. Sayfa 102)

psikiyatrik bozuklukların tarif ve tasnifinde başarıyla kullanılmaktadırlar. Geçtiğimiz yüzyılda yaşamış Hintli filozof Juddi Krishnamurti'ye göre (1983) illüzyonal benliğin kurgusal güvenlik arayışının araçsallaştırdığı beynin hayatta kalmaya ve problem çözmeye güdülenmiş bir tarafı var olmalıdır. Krishnamurti için zihin–beyin programlanabilir ve koşullandırılabilir bir bileşene sahiptir. Tıpkı meşhur Pavlov'un zil sesi duyduğunda ağzı sulanan köpeğinde olduğu gibi, insan beyni sabit uyaranlara karşılık şartlanmış tepkiler veren şartlanmış bir yapıya sahiptir. Filozof, bu belleğe ve kaygıya batmış hesaplama tabanlı zihnin mekanik bileşenini kendi terminolojisinde "düşünce" olarak adlandırır ve zihnin özgürlüğe erişmesi için düşünce yerine içgörü ve algıyı (aslında duyumsamayı) önerir (Tubali, 2024). Krishnamurti çok kısa zamanda yapay zekânın teknik gelişimle doğal zekâyı aşacağını, işsiz güçsüz ve eğlenceden medet uman zombileşmiş insanlara dönüşebileceğimizi öngörebilmiştir. 1981'de yaptığı bir konuşmada yapay zekânın Beethoven'la yarışabilecek besteler yapabilecek, hatta yeni felsefeler, dinler, tanrılar üretebilecek üstünlüğe erişeceğinden söz etmiştir. Böyle olduğunda makinenin çıktıklarına bağlı insan beyni iyice pasifleşerek çürüyecek, böylelikle insanın yaratıcı yetisinden zerre iz kalmayacak, bir içsel duyumdan yoksun, eğlence sektörüne bağımlı ruhsuz güdülenmiş (tamamen uyaranlara şartlanmış) zevk düşkünü bir zombiye dönüşecektir (Krishnamurti, 2023). Dolayısıyla asıl mesele makinenin insan zekâsını aşması olarak değil de, insan zekâsının makineleşmesi olarak anlaşılmalıdır. Böyle bakılınca yapay zekâya haiz bir android ayrı üstün bir biyolojik tür değil, insan beyninin mekanikleşmiş bileşeninin ürettiği bir imitasyondur.

Bu babda Krishnamurti, algoritmik olarak insanlığın günbegün ürettiği büyük verilerin (malumat belleğinin) üzerine inşa edilmiş, perseptronvari bilgisayarda simüle edilebilen, mekanikleşmiş zihnin ürettiği düşüncenin ötesinde bir yerde zekânın tanımının *yeniden kavramsallaştırılmasının* elzemliğine işaret etmektedir:

Bilgisayar uzmanları beynin ve bilgisayarın çok benzer olduğu konusunda hemfikirdir... Küçük farklılıklar olabilir, ancak temelde beyin programlanmıştır ve bilgisayar programlanmıştır. O zaman şu soruyu sorabiliriz: eğer ikisi arasında temelde hiçbir fark yoksa, o zaman zekâ nedir? (Krishnamurti, 2023, sayfa 25)

Krishnamurti'ye göre, *otantik* (mekanik olmayan) zekâ belleğe, yani geçmiş bilgiye bağımlılıktan azade, olmakta olan süreç içindeki dünyayla uyumlu bir spontanlıktan türeyebilir (Tubali, 2024). Böylesi bir zekâya haiz aktif bir zihin sadece kendisine aşına temsili imge ve sembollere takıntılı olmayacak, olmakta olanın (süreç tabanlı Tin'in) organik zorunsuzluğundan kaynaklı endişeye (*angst*) batmayacak; tam aksine olmakta olana razı olup, bir parçası olduğu doğanın hayret dolu görkemli devinimini sevinçle karşılayacaktır.

Beyin Yarımküreleri Dengesizliği

Zekâ'nın popüler mekanistik kavramsallaştırılmasını sorunsallaştıran günümüz hezârfeni Britanyalı psikiyatrist, nörobilimci ve filozof Iain McGilchrist, yapay zekâ'nın "aslen" otantik bir zekâya haiz olmadığı konusunda Krishnamurti ile temelde aynı fikirdedir. Dolayısıyla yapay zekâ yerine "yapay malumat işleme sistemi" (artificial information-processing system) denmesinin daha münasip olacağını vurgulamıştır (McGilchrist, 2024). Ona göre mekanikleşmiş zekâ olarak addettiğimiz

yetiler, bozuk paranın sadece bir yüzüne (daha “az” zeki kısmına) işaret etmektedir. Düşünürün çok daha önemli olduğunu vurguladığı paranın diğer yüzü ise gözden kaçmıştır. McGilchrist, fonksiyonalist dünya görüşüne uygun yapay zekânın taklit ettiği insan zihninin mekanikleşmiş bilişsel yetilerinin, aslen sol beyin yarımküresinin işlevleri olduğu tezini öne sürmüştür.⁹ Bilişsel işlevleri ortadan yarılmış bir karpuz gibi iki yarımküreye atfeden önceki mitlerden (örneğin basitçe dili sola, duyguları sağa ayıran teoriler gibi) tamamen ıraksayarak; mantık, akıl yürütme, uzam ve zaman algıları, duygu, dil, bellek gibi zihinsel fakülteler her iki yarımkürenin de çalışma alanına girer. Ancak McGilchrist’in ampirik nörobilim çalışmalarına ile destekleyerek öne sürdüğü kuvvetli hipotezine göre beyin yarımküreleri arasındaki asli fark, işlevsel olarak onların “ne” yaptıkları üzerinden değil, *raison d’être*’leri yani benzer görevleri “nasıl” ele alıp gerçekleştirdiklerine bakılarak doğru okunabilir. Bu iki yarımküre bambaşka perspektiflerle (*Weltanschauung*) dünyayla ilişkilendirilir. Bu perspektiflerin, Maurice Merleau-Ponty’nin dünyayla iki türlü temasa (*‘je pense’* ve *‘je peux’*) olarak tarif ettiği durumları anımsatır (McGilchrist, 2021): Bunların ilki dünyadan ayırık, onun zihinsel temsillerine odaklanarak, düşüncelerin nasıl dünyayla ilişkilendiğini sorgular. İkincisi ise, dünyaya içkin öznenin sezgisel bedenleşmiş farkındalığı ile dünyayla etkileşmesine dair olup, tüm bilinçli temsil fiiliyatını önceler.

Omurgalı herhangi bir hayvanın beynine naif bir bakışta ilk göze çarpan bu muazzam organın ikiye yarılmış olduğudur. Yarımküreler, hayvanat alemindeki av (*prey*; sağ) ve avcı (*predator*; sol) karakterlerine uygun yapılanmış gibidirler. Av olabilecek bir canlı etrafını kollarken daha bütüncül – istikşafi bir bakış sergilemek durumunda kalacaktır. Avına aşına bir avcı ise bağlamdan tamamen kopmuş hâlde tekil hedefine kilitlenir. Örneğin bir kara kurbağası bilinmedik yeni bir uyararla karşılaştığında veya diğer kurbağalarla etkileşim halindeyken beyninin sağ yarımküresi aktive olurken, gördüğü tanıdık bir sinek gibi avını hedeflemeye hazırlandığında sol yarımküresi devreye girer (McGilchrist, 2009). Nörobilim çalışmaları sağ ve sol yarımküreler arasında önemli ölçüde anatomik ve işlevsel asimetri olduğu konusunda tamamen hemfikirdirler. Yarımküreleri birbirine bağlayan *corpus callosum* adında nöronal kablolar demeti içeren bir ara yapı bulunur. Bu yapının iki taraf arasındaki iletişimi sağladığı düşünülüyorken, anatomik incelemeler söz konusu iletişimin ilginç bir şekilde bastırım (inhibisyon) temelli olduğunu açığa çıkarmıştır. Başka bir deyimle, *corpus callosum* bağlantısı aracılığıyla bir yarımküre diğerinin nöral etkinliğini bastırıp bir nevi zihnin işleyişinde üstünlüğü ele geçirebilmektedir (McGilchrist, 2009). Yarımküreler arasında epileptik krizlerin engellenmesi amacıyla 1940’lardan itibaren uygulanan *corpus callosotomy* adı verilen operasyonlarda *corpus callosum* kesilerek devre dışı bırakılmaktadır. Bu hastalar üzerinde operasyon sonrası gerçekleştirilen ayırık beyin deneyleri bir kişinin bedenine ait çatışık iki yarımküreye tekabül eden birbiriyle ihtilaflı iki ayırık zihnin olabileceğini göstermiştir. İki yarımkürenin karşı karşıya geldiği çarpıcı örneklerden sadece biri olarak ayırık beyinli bir kişinin karısını sol eliyle (sağ yarım kürenin kontrolünde) tokatlamaya yeltenirken, sağ eliyle (sol yarım kürenin kontrolünde) şiddet tehdidini durdurmaya kalkışması verilebilir (Pines, 1973). McGilchrist’in kapsamlı olarak sunduğu bilimsel – kuramsal çerçevede (McGilchrist, 2009; özet için bkz: Tablo I), sol yarımküre bütünü soyutlayarak ayırıştırır, dikkati tek tek parçalara yöneltir, bu

⁹ Dolayısıyla sözünü ettiğimiz serbest enerji ilkesine dayalı aktif çıkarım gibi organizmayı hayatta kalma makinesi addeden istatistiksel Bayesian beyin modellerinin teorik eksikliğinden söz etmek yerinde olacaktır. Serbest enerji ilkesine yönelik bu bâpta bir eleştiri için bkz: Gomez-Marin (2022).

parçaları mekanik – analitik bir biçimde düzenleyip sınıflandırarak dünyayı manipüle etmeyi amaçlar. Bellekte tanındık olanı hedefler, kısa sürede kazanç elde etmeye odaklanır. Statik bir düzlemde tekil şeylerle ilgilenen sol yarımküre, algıyı sürekli ölü sembollerle temsile (dile) dökme ve böylelikle çevreden gelen duyuşsal malumatı bir kesinliğe kavuşturarak organizmayı kontrolcülüğüne dayanarak sağlama alma telaşesindedir. Buradan bakıldığında sol yarımküre sözünü ettiğimiz aktif çıkarım gibi istatistiksel Bayesian beyin modellerine çok uygun bir yapı sergiler. Sağ yarım küre ise solla kıyaslandığında kısmen “dilsiz”dir, temsiliyetten ziyade dinamik organik realiteyle, olmakta olan varlıkla temas hâlinde olup, belirsizliğe ve yeniliğe açıktır. Sol yarımkürenin aksine, sağ yarım küre dünyayı bir bütün olarak kavramaya yöneldiğinden, bağlamsallığı dikkate alma, hayalgücü, ıraksal (*divergent*) düşünme, sezgisellik, ötekine açıklık (empati), beden bütünlüğü, doğayla bağlantılılık (*connectedness*) ve kompleks müzikal deneyim gibi yüksek fenomenal bilince ait duyumlarda ustalaşmıştır. İşe yararlığı bir tarafa, sol yarımkürenin (ve onu taklit eden yapay “zekâ”nın) güdüklüğünü anlamak için dayalı olduğu dil ile olmakta olan realite arasındaki mesafeyi unutmamak gerekir. Fonksiyonalist görüşün motoru dilsel semboller harita edilip krokileşmiş bir gerçeklik üzerinde neden – sonuç ilişkileri olarak işaretlenerek iş görürler.¹⁰

McGilchrist’in bireyin zihinsel durumlarından öteye geçip psiko-sosyo-kültürel düzeye işaret ettiği hipotezinde modern zamanlarda (Batı dünyasında bilhassa Rönesans sonrası olarak kronolojisini belirlediği, takriben son beş yüz yıla tekabül eden zaman diliminde), yarımküreler arasındaki denge bozulmuş, ölü temsiliyete (*represence*) gömülü sol yarımküre, doğası gereği hizmet etmekle yükümlü olduğu varlıkla (*presence*) ilişkide olagelen sağ yarımküreyi domine etmiştir.¹¹

¹⁰ Albert Einstein, genel görelilik teorisiyle doruğa çıkan yaratıcı ve orijinal fikirlerini aslen kelimelerle (dille) düşünmediğini açıklamıştır (Pines, 1973). (Sağ yarım kürenin etkin olduğu) düşünceler önce geliyor, (sol yarım kürenin etkin olduğu) kelimeler ise sonra bunu ifadeye yarıyor, demiştir. Böyle bakılınca yaratıcı zekâ için ikincil sol yarım kürenin, birincil sağ yarım kürenin hizmetine koşmasının doğal süreç olduğu anlaşılabacaktır. Mekanistik düşünce ve onun global ölçekteki taklitçisi yapay zekânın işleyişi bu doğal sürecin tersine çevrilmesi ile gerçekleşir.

¹¹ Beyin yarımküreleri hakkında tezlerini tüm detaylarıyla ortaya koyduğu kitabın isminin *The Master and His Emissary* (McGilchrist, 2009), *Efendi ve Elçisi* olması bu nedenledir. Efendi (üstat) sağ yarımküreyi, elçisi (vezir) ise sol yarımküreyi temsil eder. Yazar, bu ismi verirken şöyle bir hikâyeden esinlendiğini anlatır: “Bir zamanlar, küçük ama refah içinde bir bölgenin hükümdarı olan bilge bir üstat vardı. Halkına karşı fedakâr bağlılığıyla tanınıyordu. Halkı büyüyüp çoğaldıkça, bu küçük bölgenin sınırları genişledi; ve bununla birlikte, giderek ülkesinin daha uzak kısımlarının güvenliğini sağlamak için gönderdiği elçilere tam bir güven duyması gerekti... Elçilerini dikkatlice eğitip geliştirdi ki onlara güvenilebilsin. Ancak sonunda, onun işlerini yürütmek için en çok güvendiği elçisi, en zeki ve en hırslı veziri zamanla kendini asıl efendi olarak görmeye başladı. Bu vezir kendi servetini ve nüfuzunu artırmak için konumunu kullandı. Efendisinin bilgeliğinden kaynaklı ölçülü tavırlarını ve tevazuusunu zayıflık olarak gördü. Efendisi adına çıktığı görevlerde, onun makamını kurnazca kendi makamı gibi sahiplendi – elçi, efendisini küçümsemeye başladı. Komplolar kurarak halkı galeyana getirip, asıl efendinin tahttan indirilmesini sağladı.”

Sol yarımküre	Sağ yarımküre
Dünyayı manipüle etme ve elde etme	Dünyayı anlama ve onunla ilişkilendirme
Teorik soyutlama ve temsiliyet	Realiteyle temas ve deneyim
Dikkat detaya ve hedefe odaklı	Dikkat bütünsel, istikşafî
Yerel duyuşal işleme	Global duyuşal işleme
Aşına olanla ilgilenir	Yeni olanla ilgilenir
Kesinliğe kavuşturur	İkircikliliğe ve belirsizliğe açık
Özeleştiriyi ve sorguya kapalı	İhtiyatlı ve eleştirel
Şeyleri ayırık, parçalayarak görür	Şeyleri bütünsel görür
Statik dünya anlayışı	Dinamik dünya anlayışı
Bağlamdan kopuk	Bağlamsal kavrayış
Cansız nesneleri (alet edevat, makine) kodlar	Canlı organizmaları kodlar
Hikâyeyi benzer episodlara ayırır	Hikâyeyi anlar
Tekil öznelitliklere göre tasnifler	Gestaltist tasnifler
Uzuvlara (kolları, bacakları vs.) odaklanır	Vücut bütünlüğünü kodlar
Basit ritimlerle uğraşır	Kompleks müzik algısını sağlar
Mizaha ve metafora kör (literal)	Empatik
İyimser, limitlerle ilgili içgörü yoksunu	Karamsar, gerçekçi

Tablo I: McGilchrist'e (2021) göre sağ ve sol beyin yarımküre perspektif farklılığının basitleştirilmiş özeti

McGilchrist'e göre yarımkürelerin etkinlikleri arasındaki söz konusu dengesizlik medeniyetin çöküşüne dair bir alamet olarak okunabilir. Sol beyin yarımküresi baskınlaşan bireysel zihnin fenomenal dünyası deneyimi ile çağın sosyopolitik durumu arasındaki paralelliği – bir bütün olarak Tin'i – göz önünde bulundurmamak, McGilchrist'in vurgularındaki yönelimi yanlış anlamamak ve yaptığı kapsamlı analizin basit bir nörobilimsel birey – toplum indirgemeciliğinden ötede olduğunu kavrayabilmek için önemlidir. Beyinlerinin sağ yarımküreleri hasarlı (dolayısıyla sol yarımküreleri abartılı raddede aktif olan) bireylerde, modern zamanların zihinsel semptomlarını yansıtan anormallikler bu konuda yerinde bir fikir verebilir. Örneğin böylesi şizofrenik bir hastanın zamanın kesintisiz akışı deneyiminin parçalanması,¹² modern çağda zamanın doğadan soyutlanarak parçalanıp, saatler aracılığıyla ölçülmesini anımsatmaktadır. “Zamanım yok”, “zaman harcamak”, “zaman paradır” gibi deyimlerin Batı dillerine (ve küreselci kapitalist yayılımıyla tüm modern dillere) girişi görece oldukça yenidir. Mekanistik dünya görüşünün kıvanmaktan vazgeçmediği saat, 16. yüzyıl sonlarında İngiliz kiliselerinin çoğunda kendine yer bulur. 17. yüzyılda sarkaç saatlerle birlikte zamanın doğru ölçümündeki ani gelişim, 19. yüzyıla gelindiğinde iki senede ancak bir saniye şaşan hassasiyette ilerlemeye kadar varmıştır (Thompson, 1967). Dolayısıyla modern öncesi insan topluluklarında zaman, balıkçının denizle ya da çiftçinin toprak ve havayla birlikte yaptığı gibi, doğayla eşzamanlı olarak bütünsel bir akış hâlinde

¹² Böylesi bir hasta deneyimi şöyle aktarılıyor (McGilchrist, 2021): “Zaman kayboldu. Ne daha uzun ne de daha kısa, sadece artık namevcut; zamanın anlık parçaları var denebilir, birbirine girip dolanmış zerrelere...”

deneyimlenirken, geniş ölçekli makinelerde desteklenmiş endüstriyel işçi emeğinin hiçbir israfı kaçmadan kullanımının önem kazanmasıyla birlikte artık zaman, optimize edilmesi gereken, ölçülüp biçilen, parçalanmış hâle gelir.

Zaman algısı kopukluğu haricinde sağ yarım küresi sorunlu olan şizofrenik hastalarda, statik ve hiper-rasyonalist bir dünyaya hapsolmuş, dünya ile ilişkilenebilmekte zorluk çekmekteyken; onlara canlılar makine gibi görünebilir, ya da tersine makineler de canlılık ya da bilinç atfedilebilirler. Kısaca, canlılık ve ölü materyal arasındaki ayrım silikleşebilmektedir. Öz-bedenleri dünyayı deneyimleyebilen bir aracı olmaktan çıkarak, onlara nesneler arasında bir başka nesne olarak görülmektedir. Birtakım hastalardan alıntılanan aşağıdaki bazı örnek cümleler bu dünyadan abartılı yabancılaşmış zihinsel hâli açıkça yansıtmaktadır (McGilchrist, 2021):

“Bir makine gibi yürüyorum.”

“Ben bir sayko-makineyim.”

“Ben sadece bir otomatım, bir makine; duyumsayan, konuşan, yiyen, acı çeken, uyuyan ben artık yok; sadece bir hiç olduğumu hissediyorum...”

“Sanki gözlerim kameraydı, beynim vücudumun içindeydi, nasılsa kafam evrenin büyüklüğü kadar büyük, koskocamandı ve ben çok gerideyken, kameralar çok ilerideydi... her şey makine gibiydi.”

“Çevremdeki her şey hareketsiz. Şeyler kendilerini tek tek sergiliyorlar, bende hiçbir tepki uyandırmıyorlar... Eleştirel yetim yerinde ancak yaşam için bir hissiyatım kalmadı... Her türden şeyle teması kaybettim. Benimle dünya arasında bir akış yok... İçimde geleceği hayal edebilecek biri kalmadı... Geleceği geçmişin bir tekrarı olarak görebiliyorum.”

Sonuç

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yarı iletken malzemelerle üretilen transistörlerin ve işlemcilerin gelişimi sayesinde elektronik cihazların giderek ufalıp hızlanmasıyla birlikte olağanüstü ivmelenen teknolojinin temel birimi olan enformasyon, tamamen sembolik alana dair olup, veri ile verinin manipülasyonu için gerekli komutları (algoritmayı) içerir. Söz gelimi, arabaların yollarda kazasız kullanımı için yapay zekâ tabanlı otonom sembolik enformatik bir sistem, semantik alandan tamamen azade olarak, optimal ve verimli trafik bir altyapısı sağlayacaktır. Biz insanlar da araba sürerken, canlı ruhsal tözün bileşenleri olan bilince, özgür iradeye, anlam vermeye ya da sevgiye bir ihtiyaç duymayız. Aşağıdan yukarıya (*bottom-up*) çalışan bir işlemci gibi duyuşsal enformasyonu kodlayıp işleyen, sembolik bir manipülatör, ezcümle bir bilgisayar gibi iş görürüz.

Çağlar boyunca insan, ürettiği temsillerle, o temsillerin türediği canlı varlığı ve doğayı karıştırma eğiliminde olmuştur. Bu biraz oyuncak bebeği gerçek bir bebek olarak sahiplenip oynayan bir çocuğun fetişist yanılsamasına benzer. Özne doğadan kopup kendine yabancılaştığı düalist yarıktaki sürekli nesneleştirme ve mekanikleştirme eğilimindedir. Bu eğilimin indirgemeci ideologları, felsefi düzlemde nöronlar ile nöron modelleri arasındaki devasa ontolojik farkı bir çırpıda yok sayarlar.¹³ Cansız makinelerin sembolik işlemlerine tekabül edecek anlamı, ancak

¹³ Bilinci yok sayıp devre dışı bıraktığımızda klasik fizik biliminin (ve evrimsel biyolojinin), genel olarak mekanistik düşüncenin varlığı açıklamakta eksik olduğunu Thomas Nagel (2012) gibi zihin felsefecileri etrafıca tartışmışlardır.

onları üreten canlı bilinçli varlıklar verebilir. Bir yapay zekâ ürettiği bilginin kendisini bilemez, bilmiş gibi davranabilir ama özbilinçli reflektif bir tefekkür ve anlam vermekten, fenomenolojik dünyadan doğası gereği yoksundur. Fakat aşırı derecede etkin sol beyin yarımküresi aslen kendi taklidi olan dev bir makineyi kendi varlığıyla özdeşleştirme yanılgısına kolaylıkla düşebilir. İnsan bilinci etkin soyutlamalara yatkındır ve onun varlığına hizmet etmesi gereken soyutlama becerisi onu ele geçirdiğinde, reel dünyayı unutup, taklitle reel arasındaki farkı yok sayabilir, bunun ideolojisini üretebilir; indirgemeci materyalistlerin yaptığı gibi cansız maddeden zuhur ettiğini varsaydığı bilincin bir illüzyonu olduğu kanısına varıp, bunu ateşli teorik lafızlarla savunabilir.

İktisadi kapitalist yararcılık, epistemolojik hiper-rasyonalizm ve araçsalcılık, ontolojik davranışçılık ve fonksiyonalizm, psikolojik bilişselcilik, nörobilimsel istatistiksel Bayesian beyin modelleri, teknolojik sibernetik ve yapay zekâcılık; tüm bu farklı düzlemlerdeki yönelimlerin ortak bir ideolojinin görünüşleri olduğunu söylemek mümkündür. İdeolojinin insanı sürükleyerek yakınsadığı yer mekanistik düşünce, zombileşme ile kendine, canlılığa ve doğaya yabancılaşma olarak tezahür etmektedir. Bu yazıdaki uyarılar, okurların belki de pek çoğuna teknik sayesinde artan hız ve olanaklar dünyasını inkâr eden, romantik ve hatta “gerici” bir çıkarımın hezeyanları gibi görünecektir. Buna karşılık, asırlar önceden Daoist bilgeliğin haznesinden, çağdaş egemen ideolojiye aykırı gibi gelecek kısa bir anekdotu not düşelim (Chuang Tzu, 2022):

Yaşlı adam bahçesine dökmek için bir kapla kuyudan su taşıyordu. Çok çalışıyordu ama verimli değildi. Zi Gong şöyle dedi:

“Günde yüz araziye sulayabilmenizi sağlayacak bir tür cihaz var. Az çalışıp, daha verimli olabilirsiniz. Bu cihazı kullanmak istemez misiniz?”

...

Bahçıvan öfkелendi, sonra güldü ve şöyle dedi:

“Öğretmenimden ustaca bir cihaz kullanan bir adamın ustaca işler yapması gerektiğini ve ustaca işler yapan bir adamın usta bir zihni olması gerektiğini öğrendim. Zekice düşünen bir insan saf ve sade olmayacaktır; sade ve saf bir zihne sahip olmayan adamın ruhu huzursuz olacaktır; ruhu huzursuz olan bir adam da Dao’ya ulaşamaz. O cihazı kullanmayacağım, işe yaramadığını düşündüğüm için değil, kullanmanın utanç verici olacağını düşündüğüm için.”

Zi Gong hiçbir şey söylemedi.

Bilince haiz bir zihinsel aygıtın ortama adapte olmakta yani hayatta kalmakta ve üremek için partner – eş bulmakta, bilinçsiz bir zombiye göre nasıl bir avantajı olabilir ki? Nagel’in cümleleriyle: “Eğer zihin biyolojik evrimin bir ürünü ise—eğer zihinsel yaşama sahip organizmalar mucizevi anomaliler değil de doğanın ayrılmaz bir parçasıysa—o zaman biyoloji tamamen fiziksel bir bilim olamaz. Bu durumda, doğa düzenine dair materyalizmden çok farklı, zihni fiziksel yasaların bir yan ürünü olarak değil, merkezi bir unsur olarak ele alan kapsamlı bir anlayışın mümkün olduğu ortaya çıkar... İndirgemeci paradigmaya karşı doğru alternatif, zihnin ve onunla birlikte gelen her şeyin evrene nasıl içkin olduğunu açıklayan bir yaklaşımdır.” (Nagel, 2012, sayfa 15)

Kaynakça

- Açık, T. (2020). 19. Yüzyıl Alman Üniversite Modeli ve “Bildung” Kavramı. *sosyalbilimler.org*, <https://sosyalbilimler.org/alman-universite-modeli>
- Althusser, L. (2017). *How to be a Marxist in philosophy*. Bloomsbury Academic.
- Baddeley, A. (2012). Working memory: Theories, models, and controversies. *Annual Review of Psychology*, 63(1), 1-29.
- Bastani, H., Bastani, O., Sungu, A., Ge, H., Kabakçı, O., & Mariman, R. (2024). Generative AI can harm learning. *SSRN*, 4895486. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4895486
- Chuang Tzu. (2022). *Zhuangzi Metinleri* (11. Basım). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Flynn, J. R. (2009). *What is intelligence?: Beyond the Flynn effect* (Genişletilmiş baskı). Cambridge University Press.
- Friston, K. J. (2010). The free-energy principle: A unified brain theory? *Nature Reviews Neuroscience*, 11(2), 127–138.
- Gomez-Marin, A. (2022). Making life and mind as clear as possible, but not clearer. *Behavioral and Brain Sciences*, 45, e196.
- Haykin, S. (1999). *Neural networks: A comprehensive foundation*, 2nd edition, Pearson Prentice Hall.
- Heil, J. (2013). *Introduction to philosophy of mind: A contemporary introduction*, 3rd edition, Routledge.
- Kastrup, B. (2016). The physicalist worldview as neurotic ego-defense mechanism. *SAGE Open*, 6(4), doi: 10.1177/2158244016674515.
- Krishnamurti J. (1983). The function of the brain. Konuşma Saanen, İsviçre. <https://jkrishnamurti.org/content/function-brain/1983>
- Krishnamurti J. (2023) The future of humanity in the age of AI. Krishnamurti Foundation India. <https://www.jkrishnamurti.in/booklets/>
- Macnamara, B. N., Berber, I., Çavuşoğlu, M. C., Krupinski, E. A., Nallapareddy, N., Nelson, N. E., Ray, S. (2024). Does using artificial intelligence assistance accelerate skill decay and hinder skill

development without performers' awareness?. *Cognitive Research: Principles and Implications*, 9(1), 46.

McCulloch, W. S., & Pitts, W. (1943). A logical calculus of the ideas immanent in nervous activity. *The bulletin of mathematical biophysics*, 5, 115-133.

McMillan T. (2023). "New study reveals sharp decline in American IQ scores as the reverse flynn effect takes center stage", *The Debrief*. <https://thedebrief.org/new-study-reveals-sharp-decline-in-american-iq-scores-as-the-reverse-flynn-effect-takes-center-stage>

McGilchrist, I. (2009). *The master and his emissary: The divided brain and the making of the western world*. Yale University Press.

McGilchrist, I. (2021). *The Matter with Things: Our Brains, Our Delusions, and the Unmaking of the World*, Perspectiva Press.

McGilchrist, I. (2024). Resist the Machine Apocalypse. *First Things*, 1-5. <https://firstthings.com/resist-the-machine-apocalypse/>

Nagel, T. (2012). *Mind and cosmos: Why the materialist neo-Darwinian conception of nature is almost certainly false*. Oxford University Press.

Nietzsche, F. (2017). *The will to power*. Translated by K. Hill and M. A. Scarpitti, Penguin Classics.

Özkurt, T. E. (2022). A Basic Nietzschean Model in Lieu of the Causal Maxim. *Philosophia*, 50(3), 1343-1363.

Pines, M. (1973). Two astonishingly different persons inhabit our heads. *The New York Times*, 278.

Ranciere, R. (2013). *Cahil Hoca*. Metis Yayınları.

Rosenblatt, F. (1958). The perceptron: a probabilistic model for information storage and organization in the brain. *Psychological Review*, 65(6), 386.

Shein, E. (2024). The impact of AI on computer science education. *Communications of the ACM*, 67(9), 13-15. <https://cacm.acm.org/news/the-impact-of-ai-on-computer-science-education/>

Tallis, R. (2022). The fantasy of conscious machines. *Philosophy Now*, 152.

Thompson, E. P. (1967). Time, work-discipline, and industrial capitalism. *Past & Present*, (38), 56-97. <https://doi.org/10.1093/past/38.1.56>

Tubali, S. (2024). Will humans ever become conscious? Jiddu Krishnamurti's thought about AI as a fresh perspective on current debates. *AI & SOCIETY*, 1-13.

Wittgenstein, L. (1953). *Philosophical investigations* (Edited by G. E. M. Anscombe.). New York, NY, USA: Wiley-Blackwell.